

Inventariserend Veldonderzoek

Parkheide Zuid te Landgraaf

Opdrachtgever

Cauberg-Huygen
Postbus 480
6200 AL MAASTRICHT

Projectnummer

174208

Autorisatie

Gerapporteerd door:	paraaf	datum	status
drs. T. Vanderbeken		25/11/04	
A. Emaus			

drs. M. Heideman

Kenmerk

TVA/UIT/SAW/174208

Gecontroleerd door:	paraaf	datum	status
drs. E.E.A. van der Kuijl			

Colofon

Opdrachtgever: Cauberg-Huygen
Project:
Projectnummer: 174208
Titel: Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf,
Datum: November 2004
Auteurs: drs. T. Vanderbeken, drs. M. Heideman, A. Emaus
Verantwoording: Drs. E.E.A. van der Kuijl
Druk: Synthegra Archeologie bv, Zelhem
ISSN: 1574-0838

Synthegra Archeologie bv
Postbus 4
6997 ZG Hoog-Keppel
telefoon: 0314-627708
fax: 0314-627726
www.synthegra.com

© Synthegra Archeologie bv, 2004

De rechten van intellectuele eigendom verblijven te allen tijde bij Synthegra Archeologie bv.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

INHOUD

Colofon	2
1 Inleiding, onderzoekskader en objectgegevens	4
1.1 Inleiding en onderzoekskader	4
1.2 Onderzoeksdoel	4
1.3 Objectgegevens	5
2 Onderzoeksmethodiek	6
2.1 Bepaling van regionale achtergrondwaarden	6
2.2 Historisch onderzoek	6
3 Landschapsgenese	7
3.1 Inleiding	7
3.2 Geologische en geomorfologische ontwikkeling	7
3.3 Bodem	8
4 Bewoningsgeschiedenis van de onderzoekslocatie	9
4.1 Prehistorie	9
4.2 Romeinse periode	10
4.3 Middeleeuwen	11
4.4 Moderne Tijd	15
4.5 De archeologische verwachting	16
5 Resultaten van het veldwerk	17
5.1 Toekomstig grondverzet	17
5.2 Opzet	17
5.3 Resultaten	18
6 Conclusie	19
7 Aanbevelingen	20
8 Gebruikte Literatuur	21
9 Bijlagen	
1. Detailkaart met de locaties van de boorpunten	
2. Boorstaten	
3. Vondstenlijst Booronderzoek	
4. Overzicht geologische en archeologische perioden	
5. Lijst met gebruikte afkortingen	

Omslagfoto:
Foto van de onderzoekslocatie

1 Inleiding, onderzoekskader en objectgegevens

1.1 Inleiding en onderzoekskader

Op 25 november 2004 werd in opdracht van *Cauberg-Huygen* een Inventariserend Veldonderzoek (IVO; voormalig AAI) aan de Vogelzankweg te Landgraaf uitgevoerd. De locatie ligt ten noorden van de N299. De locatie wordt tegenwoordig als landbouwgrond gebruikt. De locatie is onderzocht in het kader van een geplande herontwikkeling. Het uitgevoerde onderzoek bestaat uit een bureaustudie en een booronderzoek.

Op basis van informatie van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort is naar voren gekomen dat voor het terrein een *middelhoge* archeologische verwachtingswaarde van toepassing is.¹ Ook de IKAW (Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden), de AMK (Archeologische Monumentenkaart) van de ROB, de Cultuurhistorische Waarden Kaart (CWK) van de Provincie Limburg geven dit aan.

Het geplande grondverzet kan een bedreiging vormen voor de mogelijk aanwezige archeologische waarden in het plangebied. Op basis van diverse rijks- en provinciale regelingen, met name het verdrag van Malta, de Nota Belvédère en de Leidraad Provinciaal Omgevingsbeleid dient een inventarisatie van de archeologische waarden in het gebied gemaakt te worden. De provinciaal archeoloog, mevr. G. Jansen, zal de resultaten van het onderzoek toetsen. De resultaten van het onderzoek zullen vervolgens in de planvorming betrokken dienen te worden.

Het onderzoek en de adviezen hebben betrekking op de Prehistorie tot en met de Nieuwe Tijd. Het onderzoek is afgestemd op het toekomstige grondverzet en de daarmee samenhangende versterking van het landschap en het bodemarchief.

1.2 Onderzoeksdoel

Het doel van het Inventariserend Veldonderzoek is inzicht te verkrijgen in de archeologische waarden in het plangebied. De volgende vragen dienen, indien mogelijk, te worden beantwoord:

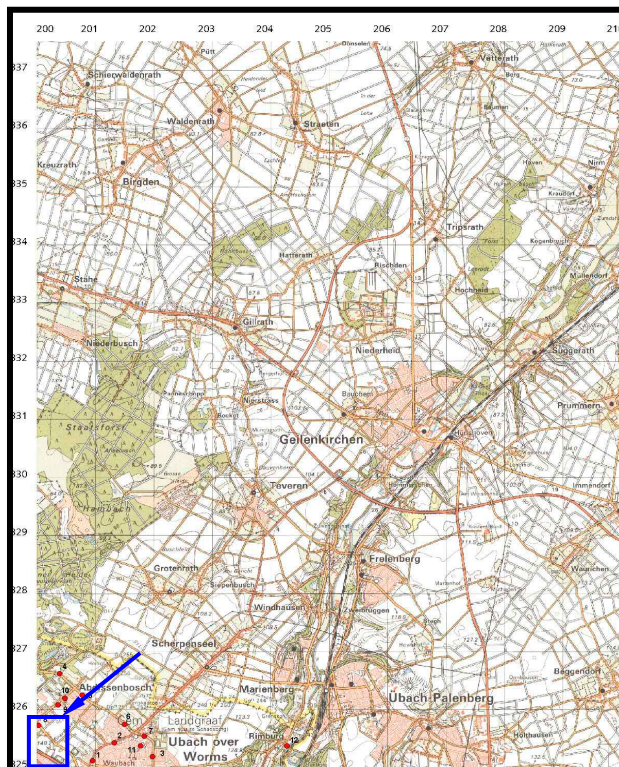
- is de natuurlijke bodem intact?
- Zijn er archeologische waarden aanwezig?
- Wat is de exacte aard en datering van de vindplaats(en)?
- Wat is de te verwachten conserveringsgraad van de archeologische waarden?
- Hebben de uit te voeren werkzaamheden invloed op het aanwezige bodemarchief?

¹ Locaties waar geen bodemgegevens beschikbaar waren, zijn niet inbegrepen in de kartering

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

1.3 Objectgegevens

Plaats: : Waubach
Gemeente: : Landgraaf
Provincie: : Limburg
Toponiem: : Vogelzankweg, Abdissenbosch
Projectnummer: : 174208
Kaartblad: : 60G; 1/50,000
Coördinaten: : x 200501, y 325192
Periode: : Prehistorie tot Moderne Tijd
Oppervlakte: : ca. 2.9 ha
Perceelnr: : n.g.
Peilmerknr : 060G0008, 138.131m +NAP
Grondgebruik: : Landbouwgrond
Geomorfologie: : Löss/dekzand
Bodem: : Brikgrond

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

2 Onderzoeksmethodiek

2.1 Bepaling van regionale achtergrondwaarden

De eerste fase van het bureauonderzoek bestaat uit het bepalen van de regionale achtergrondwaarden. Hiervoor is gebruik gemaakt van beschikbaar kaartmateriaal. Dit is:

- Bodemkaart van Nederland (Schaal 1: 50.000),
- Geomorfologische kaart van Nederland (Schaal 1: 50.000),
- Archeologische Monumentenkaart (AMK),
- Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW),
- archeologische vondstmeldingen uit het ARCHIS (Archeologisch Informatie Systeem).

2.2 Historisch onderzoek

Voor het historisch onderzoek zijn de volgende instanties bezocht:

- de bibliotheek van de ROB te Amersfoort,
- de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage,
- de Website www.dewoonomgeving.nl,
- de Heemkundige Kring Landgraaf

3 Landschapsgenese

3.1 Inleiding

Er bestaat een sterke relatie tussen de ontstaansgeschiedenis van het landschap en de archeologische verwachting van een gebied. Daarom is het belangrijk om de genese van een landschap goed te bestuderen. De geologische ontwikkeling ligt ten grondslag aan de geomorfologie en bodem. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de geologische, geomorfologische en bodemkundige ontwikkelingen op de onderzoekslocatie. Voor de geologische en geomorfologische beschrijving is gebruik gemaakt van de nieuwe Nomenclator van de Ondiepe Ondergrond.²

3.2 Geologische en geomorfologische ontwikkeling

Nieuwenhagen bevindt zich op de antiklinaal van Waubach. Deze structuur is naar de aardoppervlakte toe gebold en stamt uit de Hercynische plooiingsfase (Laat Krijt; 80 miljoen jaar geleden).³

Het onderzoeksgebied ligt ten noordoosten van de Feldebiss breuk, op de zuidelijke rand in de Centrale Slenk. De slenk wordt in het noorden begrensd door de Peelrandbreuk. De slenk is ontstaan door tektonische bewegingen die begonnen in het Mioceen (23,8 tot 5,3 miljoen jaar geleden). Gedurende het Mioceen ligt de kustlijn nabij Landgraaf. Er vormen zich zandstranden en duinen. Het zand is zeer kwartsrijk en wordt ook wel zilverzand genoemd.⁴ Dit zand is in de ondergrond bij Nieuwenhagen aanwezig de afzetting is onderdeel van de Formatie van Breda.⁵

De Waubach antiklinaal vormt een natuurlijke waterscheiding. De Maas stroomde van circa 11 miljoen jaar geleden tot 2 miljoen jaar geleden ten zuidoosten van de antiklinaal van Waubach. Deze Maas wordt nu Oost-Maas genoemd. De Oost-Maas stroomde steeds in een rivierlakte van ongeveer dezelfde breedte, waardoor oudere afzettingen werden opgeruimd. Er zijn echter restgebieden van terrassen overgebleven. De onderzoekslocatie is gelegen op het 'eiland van Nieuwenhagen'. Dit eiland is een overgebleven restant van het Waubach 3 Maasterras.⁶ De Maasafzettingen waaruit het terras bestaat, behoren tot de Kiezeloöliet Formatie.⁷

Gedurende het Pleistoceen werd Zuid-Limburg een opheffingsgebied. Door de tektonische opheffing heeft de Maas zich in de loop van de tijd steeds verder ingesneden. De onderzoekslocatie ligt sinds de periode van de vorming van het Waubach 3 terras buiten het overstromingsgebied van de Maas. Gedurende de Pleistocene ijstijden bereikte het landijs Limburg niet. Wel heersten er periglaciaire condities. De ondergrond was permanent bevroren. Op hellingen moest regen en sneeuwmeltwater daarom over het oppervlak afstromen. Daarbij werden door insnijding sneeuwmeltwaterdalen gevormd in de bevroren ondergrond. Vanwege het koude, droge klimaat was er in Nederland weinig vegetatie. Er ontstond er een soort toendra landschap waarin de wind vrij spel had. Tijdens de koudste periodes lagen de rivierbeddingen grotendeels droog. De droogliggende zanden uit de rivierbeddingen en het Noordzeebekken konden door de overheersende westenwinden verstoven worden. Het zand werd in sterke mate gesorteerd. De grofste bestanddelen werden nauwelijks verplaatst terwijl de fijnste bestanddelen in het zand over een grote afstand konden worden vervoerd. Het zand werd voornamelijk in Oost- en Zuid-Nederland afgezet. Dekzand (105-210 μm) is meestal kalkloos en matig tot goed gesorteerd, door de botsingen van de korrels tijdens het transport zijn de korrels enigszins gematteerd en beter afgerond dan fluviatiel zand.⁸ De fijnste bestanddelen, löss (2-50 μm), werden

² Mulder *et al.*, 2003.

³ Berg van den, 1989.

⁴ Berendsen, 1996.

⁵ Mulder *et al.*, 2003.

⁶ Berg van den *et al.*, 1989.

⁷ Mulder *et al.*, 2003.

⁸ Berendsen, 1997.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

vooral in Zuid-Nederland afgezet. Rond Nieuwenhagen komen de lössafzettingen aan de oppervlakte voor. De onderzoekslocatie bevindt zich op een terrasrestplateau bedekt met löss of zandige löss (8D5).⁹ Het dekzand en de löss worden gerekend tot de Formatie van Boxtel.¹⁰

Door de temperatuurstijging in het Holoceen verdween de permafrost en konden er weer bomen en planten groeien. Sinds de ontthooing van de ondergrond staan de sneeuwsmeltwaterdalen droog, omdat het regenwater gemakkelijk in de ondergrond kan wegzakken.¹¹ Door het onderzoeksgebied loopt in zo een 'droogdal' (2R3).¹² Deze loopt van zuidwest naar noordoost en is een zijdal van de Rode Beek.

3.3 Bodem

Op de onderzoekslocatie zouden een bergbrikgrond, een radebrikgrond of een daalbrikgrond voor kunnen komen. Tevens kunnen in de ondergrond grof zand en grind beginnend tussen de 40 en 120 cm onder maaiveld voorkomen. Brikgronden komen veel voor op löss en worden gekenmerkt door uitspoeling van lutum uit de E-horizont en inspoeling van lutum in de Bt-horizont. Door de inspoeling van lutum is de Bt-horizont harder dan de bovenliggende A- en E-horizonten. Als er ijzer in de bodem aanwezig is, verdwijnt ook deze onder invloed van percolerend regenwater uit de E-horizont en spoelt in de B-horizont in.¹³ Bergbrikgronden komen voor op hellingen tussen de 4 en 8%. De gemakkelijk erodeerbare E-horizont is hier weggespoeld. In de aan de oppervlakte gekomen hardere briklaag (Bt-horizont) is een nieuwe bouwvoor (A-horizont) gevormd. Deze is door regelmatige bewerking lossier geworden dan de briklaag zelf. Daalbrikgronden komen voor in dalen. In de briklaag zijn door wisselende grondwaterstanden *g/ey*-verschijnselen te herkennen. De gevlekte briklaag is meestal bedekt met colluvium. Bij daalbrikgronden is de E-horizont wel aanwezig. Radebrikgronden zijn hoog liggende brikgronden met een briklaag die begint op 40 tot 50 cm diepte onder het maaiveld. Ook hierbij is de E-horizont wel aanwezig.¹⁴

In hoeverre deze informatie klopt met de werkelijke situatie zal het veldwerk moeten uitwijzen.

⁹ Berg van den et al., 1989.

¹⁰ Mulder et al., 2003.

¹¹ Berg van den et al., 1989.

¹² Berg van den et al., 1989.

¹³ Bakker de et al., 1976.

¹⁴ Bakker de et al., 1989.

4 Bewoningsgeschiedenis van de onderzoekslocatie

4.1 Prehistorie

Limburg is de provincie waar de oudste bewoningssporen van ons land zijn aangetroffen. Duizenden jaren geleden was het gebied van de huidige provincie Limburg een bosgebied ten noorden van de Ardennen.¹⁵ Dit gebied was in de loop der tijden de vestigingsplaats van verschillende stammen. De kennis die we hebben van het gebied is o.a. afkomstig van archeologisch onderzoek van een jagerskamp dat werd gevonden in de kleigroeve Belvédère in Caberg. In deze groeve zijn sporen teruggevonden van jager-verzamelaars. Het moet hier om voorgangers van de Neanderthalers gaan.¹⁶ Op basis van het gevonden materiaal is de kampplaats gedateerd op 300.000 v.Chr. en is aangetoond dat de kampplaats regelmatig werd bezocht.¹⁷ Artefacten van jongere datum (130.000- 100.000 v.Chr.) namelijk van Neanderthalers zijn gevonden in het dorp Veldwezelt (B).¹⁸

Toen rond 8000 v.Chr. het landijs van de laatste ijstijd zich definitief terugtrok, vestigde zich de mens op de open plekken in het Limburgse lössgebied als landbouwer en veeteler. Deze wijziging van een nomadische levenswijze naar een meer sedentaire levenswijze staat bekend als de 'neolithische revolutie'. Vanaf 4400 v.Chr. werd landbouw door middel van brandcultuur bedreven op de Limburgse lössgrond. In de bedrijving van dit soort landbouw ligt ook de oorzaak van het verdwijnen van het oorspronkelijke oerbos. Er ontstonden zandverstuivingen, die samen met het veranderende klimaat het herstel van het bos bemoeilijkten.¹⁹ De eerste heidevelden ontstonden door degeneratie van het landschap.²⁰ Op deze heidevelden ontstond ook de eerste uitgebreide veeteelt. De oudste stammen of volkeren, zijn de Bandceramiekers, zo genoemd naar de versieringen op hun aardewerk. Hun woonplaatsen lagen in de Zuid-Limburgse lösstreek. Op veel plaatsen in o.a. Sittard, Geleen (ca. 5300 v.Chr.), Stein, Esloo en Caberg zijn hiervan cultuurresten aangetroffen.²¹ De Bandceramiekers waren landbouwers, die woonden in kleine nederzettingen van vijftig tot honderdvijftig mensen. Zij vestigden zich op hoger gelegen gronden in boerderijen, lange meerschepige huizen gebouwd van palen en met leem bepleisterd vlechtwerk. Rond 4000 v.Chr. ontstonden er nederzettingen bij Valkenburg en in het Savelsbos tussen Rijckholt en Sint-Geerttruid. Uit de Steentijd zijn verder bekend het collectieve crematiegraf van Stein en bekergraven te Esloo en Susteren. Uit de Bronstijd (2000-800 v.Chr.) dateren urnenvelden en grafheuvels te Kempen, behorende tot de Nederrijnse grafheuvelcultuur.²²

Omstreeks 500 v.Chr. drongen vanuit Zuid-Duitsland de Kelten in Limburg door. Limburg was voor de Kelten een grensgebied met de Germanen als oosterburen. Geschreven bronnen over de Kelten zijn zeldzaam. Hetgeen we van hun weten is gebaseerd op informatie van Romeinse schrijvers. Kennis van dit volk in Limburg berust dan ook voor het overgrote deel op archeologisch onderzoek.²³ De Keltische aanwezigheid in het gebied is terug te vinden in namen als Maas (*Mosa*) en Ardennen, genoemd naar een Keltische godin *Arduinna*.²⁴ Keltische boeren woonden in een alleenstaande boerderij of bij elkaar in een gehucht (*vicus*), temidden van het bouwland en in de nabijheid van stromend water. Bij dreigend oorlogsgevaar vluchtte de bevolking in de door Keltische adel aangelegde versterkingen (*oppidum*), die ook dienden als handels en

¹⁵ Ubachs 2000, 41.

¹⁶ Venner 2000,14.

¹⁷ Roebroeks 1990, 73-91.

¹⁸ Ubachs 2000, 41.

¹⁹ Ubachs 2000, 41.

²⁰ Ubachs 2000, 41.

²¹ Ubachs 2000, 42.

²² Ubachs 2000, 43.

²³ Ubachs 2000, 43.

²⁴ Boosten 1950, 19-21.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

bestuurscentrum. Uit circa 50-30 v.Chr. dateert een versterking op de Sint-Pietersberg ten zuiden van Maastricht (Kanne/ Caestert).²⁵

De stam der Eburonen bewoonde het gebied tussen Rupel, Schelde en Rijn met de Ardennen als zuidgrens.²⁶ De Eburonen waren het die zich omstreeks 50 v. Chr. het felst verzetten tegen het opdringen van de Romeinen. In 57 v. Chr. leden de Eburonen hun eerste nederlaag, 3 jaar later revancheerden ze zich onder de aanvoering van hun leider *Ambiorix*. Het Romeinse legerkamp bij *Atuatuca*, het huidige Tongeren werd overvallen en vernietigd.²⁷ In 51 v. Chr. werden de opstandelingen door de Romeinse troepen naar eigen zeggen 'zo goed als uitgeroeid'. Het land van de Eburonen werd ingelijfd bij de pas opgerichte Romeinse provincie *Gallia Belgica* en weer geschonken aan Germaanse stammen.²⁸ De leegte die de verdreven Kelten achterlieten, werd dus opgevuld door Germaanse stammen. Desondanks werd het gebied niet germaniseerd. De Keltische invloed handhaafde zich gedurende de gehele Romeinse Tijd.

4.2 Romeinse periode

De komst van Romeinen naar het zuiden van Nederland bracht grote veranderingen met zich mee.²⁹ De Romeinse troepen bezetten Noordwest-Europa in een poging de omstreeks 500 v.Chr. op gang gekomen Volksverhuizing naar West Europa af te stoppen. Caesar maakte bovendien een einde aan de onderlinge stammenstrijd in Gallië. Nadat de Romeinen hun macht hadden gevestigd en de rust was weergekeerd, nam de bevolking in de 1^e eeuw toe. In de 2^e eeuw en eerste helft van de 3^e eeuw bereikte deze een hoogtepunt. Omstreeks 270 echter, zette een lang aanhoudende daling in.

De komst van de Romeinen zorgde voor een indeling van het Romeinse gebied in provincies. Het noordelijk deel van Gallië waartoe ook Limburg behoorde, heette voortaan *Gallia Belgica* en had als hoofdstad eerst Reims en later Trier (*Augusta Treverorum*).³⁰ De provincie was onderverdeeld in kleinere bestuursgebieden (*civitates*) genoemd naar de voornaamste stam in het desbetreffende gebied. Limburg viel ten oosten van de Maas voor een klein deel waarschijnlijk onder de *civitas Tungrorum*, het stamgebied van de Tungeren, met *Atuatuca Tungrorum* (Tongeren) als hoofdstad op een knooppunt van wegen. Het bleef echter rommelen in de Romeinse grensprovincie. Vanuit de huidige Betuwe verbraken de Bataven onder de leiding van hun aanvoerder Gaius Iulius Civilis in het jaar 69 de *pax Romana*. De strijd speelde zich voornamelijk langs de Rijn af. Tacitus vermeldt echter wel een verloren slag bij de *pons Mosae*, de brug over de Maas mogelijk gelegen bij Maastricht, Roosteren of Cuijk.³¹

Achter de grensrivier de Rijn zetten de Romeinen een bewakingsstelsel op, de *Limes*. De centrale spil van dit verdedigingswerk was een goed ontwikkeld wegennet.³² Langs deze wegen lagen wachtposten waaruit in latere tijden nederzettingen groeiden als Heerlen, Grubbenvorst en Cuijk. Na de vernietiging van Tongeren in 270 paste het Romeinse leger een andere verdedigingstechniek toe. Voortaan geen lijnverdediging meer langs de Rijn maar een verdediging in de diepte, met posten in het achterland en versterkingen op het platteland. Het gevolg hiervan was de militarisering van het land tussen Rijn en Maas.³³

²⁵ Nouwen 1997, 18.

²⁶ Ubachs 2000, 45.

²⁷ Boosten 1950, 56.

²⁸ Ubachs 2000, 45.

²⁹ Van Doorselaer 78-79.

³⁰ Ubachs 2000, 46.

³¹ Ubachs 2000, 46

³² Willems 1987, 6-11.

³³ Van Doorselaer 52.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

Gevangen genomen barbaren werden in de verdediging ingezet. Zij kregen land toegewezen als dienstplichtige kolonisten (*laeti*). In Texandria, het land tussen Maas en Schelde vestigde keizer Juliaan de Afvallige in 358 de Saliërs als *dediticii*, onderdanen van het rijk. In Limburg kwamen nederzettingen van het Romeinse leger te Asselt, Stokkem, Rondendbosch-Houthem en Goudsberg-Hulsberg. Op de plaats van het latere Maastricht ontstond rond 330 een versterking ter dekking van de Maasbrug.³⁴ Maastricht, Heerlen en Tongeren groeiden uit tot plaatsen met vroegstedelijke kenmerken. Langs de Romeinse wegen en verspreid in het land o.a. in de Maastrichtse wijk Belfort, zijn graven en grafvelden teruggevonden. De voortdurende uitbouw van het Romeinse wegennet en de aanleg van militaire versterkingen bracht steeds meer stammen in contact met de Romeinse cultuur, godsdienst, de Romeinse handel en economie.

4.3 Middeleeuwen

4.3.1 Algemeen

Het einde van de Romeinse Tijd betekende geen volledige breuk in de bewoningscontinuïteit van Zuid-Limburg. Op continuïteit wijzen (Romeinse) plaatsnamen als Heerlen en Maastricht. Het Laatromeinse *castellum* bij de Maasbrug werd tot in de 5^e en 6^e eeuw bewoond door een bisschop. De vroegmiddeleeuwse nederzettingen liggen op de randen van de beekdalen, op de grens van bouw- en grasland. Langs de beekdalen lagen ook de centra van de koninklijke domeinen, die in de Vroege Middeleeuwen een groot deel van Zuid-Limburg innamen. De plateaus zijn voor het overgrote deel in cultuur gebracht tussen 1000 en 1300. Rond het jaar 1000 waren grote delen van de dalen en de plateaus nog bebost. Drie eeuwen later was de nog bruikbare grond op grootschalige en systematische wijze in cultuur gebracht. Op verschillende delen van het plateau zijn brede strookvormige kavels van die grootschalige ontginning nog in het huidige verkavelingspatroon te herkennen.³⁵ In de 13^e eeuw bereikte het cultuurlandschap zijn maximale omvang. Veel van de overgebleven bossen werden intensief gebruikt als heide.

De onderzoekslocatie lag in de Vroege Middeleeuwen gedeeltelijk in de Julichgouw en gedeeltelijk in de Maasgouw.³⁶ Het was toen nog een woest onontgonnen gebied van bossen, heide en moerassen, dat zich aan beide zijden van het riviertje de Worm uitstreckte. De ontginning van dit gebied werd hoofdzakelijk vanuit het zuiden ter hand genomen. Voornamelijk had dit plaats met het paltsgoed Richterich, onderdeel van het voormalige domeindistrict Maastricht-Meerssen-Aken. Omstreeks 1100 was reeds een gedeelte van het woeste land in cultuur gebracht en dit droeg de naam Rode, Rade, in het Latijn *Roda*. Dit gebied behoorde toe aan de graven van Saffenberg, een aan de Ahr wonend adellijk geslacht. Heer was toen Adelbertus van Saffenburg geboren in circa 1040 en overleden op 16 december 1110. Het gebied omvatte toen 's Hertogenrade (waartoe de onderzoekslocatie behoorde) met Merkstein en Kerkrade met de in 1104 gestichte abdij Kloosterrade.³⁷ Later breidde deze kern zich uit met verschillende plaatsen, die gezamenlijk het Land van 's Hertogenrade vormden. Ubach (thans Duitsland) met Ubach over Worms (Waubach) was reeds vroegtijdig in het bezit van de abdij Thorn. In het jaar 1231 benoemde abdis Hildegondis hertog Walrau van Limburg tot haar voogd over Ubachen en zal Ubach bij het Land van 's Hertogenrade gekomen zijn.³⁸

4.3.2 De Landgraaf

Bij de gemeentelijke herindeling in 1982 werd besloten, dat de oude gemeenten Nieuwenhagen, Schaesberg en Ubach over Worms verder zouden gaan onder de naam "Landgraaf". De naam werd ontleend aan een oude droge gracht die op een aantal plaatsen in de gemeente nog aanwezig is. Het onderzoeksgebied lag op

³⁴ Van Doorselaer 52.

³⁵ Renes 1997, 91.

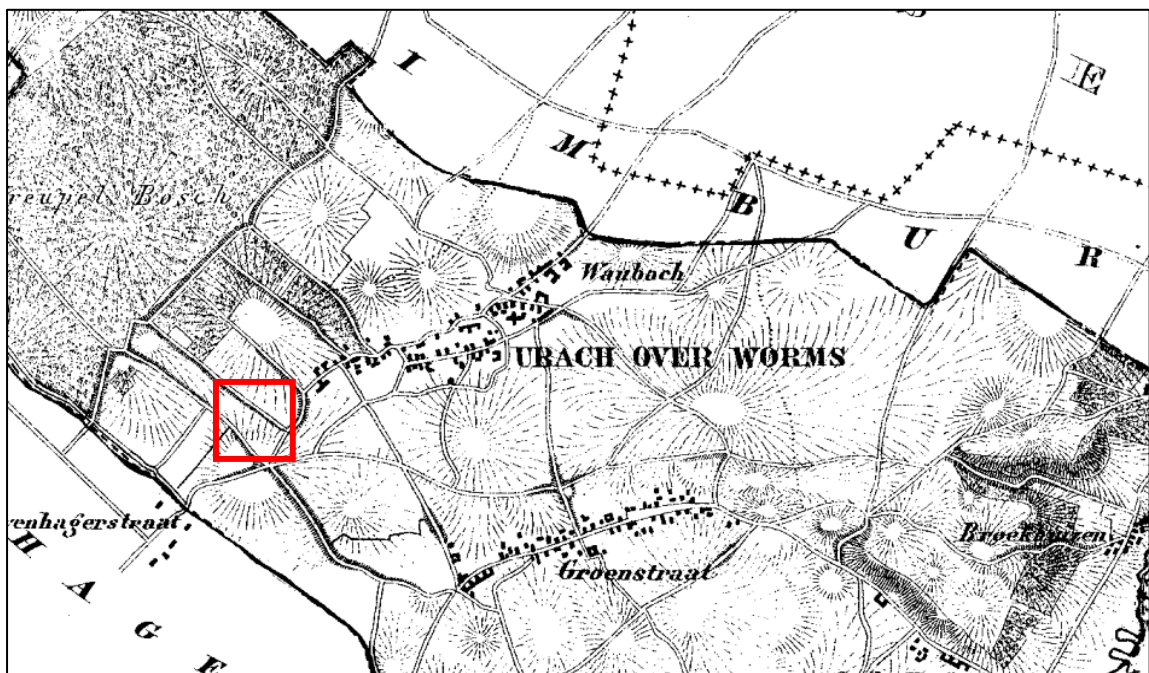
³⁶ Aubin 1926, kaartbijlage 7.

³⁷ Boeren 1945, 9.

³⁸ Schrobbe 1960, 245.

de grens van het hertogdom Brabant en het hertogdom Jülich (in het huidige Duitsland). In oorsprong gaat het hier om een gebied dat in het verleden onder het bestuur van Nieuwenhagen viel.³⁹

Het ging tijdens het bureauonderzoek met name over de vraag of er op de onderzoekslocatie resten aanwezig zouden kunnen zijn van de zogenaamde "Landgraaf" (een landweer die aangelegd moet zijn tussen circa 1378 en 1498). Wat betreft de Landgraaf zijn de meningen redelijk verdeeld. Er is nergens een aanwijzing te vinden dat de Landgraaf ook op het gebied van de Ubach over Worms heeft gelegen. Dat die daar ontbreekt, is simpelweg te verklaren uit het feit dat Ubach over Worms, Thorns gebied was. De ROB geeft aan dat de Landgraaf tussen pakweg 1379 en 1496 moet zijn aangelegd. Het was een wal met heggen die vermoedelijk aangelegd is als grensbescherming tussen het hertogdom Brabant en het hertogdom Jülich. Vandaar dat wel de aanleg bekend is op Duits grondgebied. Een verbinding tussen Nieuwenhagen en het Duitse gebied is niet aantoonbaar en ook prof. Schrijnemakers spreekt daar zijn twijfels over uit in het blad Archeologie in Limburg.⁴⁰ De naam Gravenweg wijst er in Ubach over Worms wel op, dat in dit gebied mogelijk wallen met heggen hebben gelegen, maar die zijn dan weer ter bescherming van Thorns gebied aangelegd. Omdat het gebied waar nu onderzoek wordt gedaan tot het grensgebied behoorde, is het niet uit te sluiten dat hier nog een stuk Landgraaf heeft gelopen voordat die wegdraaide richting de Nieuwenhager Schanserweg. Voor Ubach over Worms geeft de plaatselijke historicus Hein Goossens aan dat de Landgraaf nooit in Waubach heeft gelopen.⁴¹

Afbeelding 1: onderzoekslocatie op kaart van J Kuyper uit 1865-1870. Duidelijk weergegeven zijn de verhogingen in het landschap.⁴²

³⁹ Informatie afkomstig van Dhr. J. Schiffelers, voorzitter heemkundevereniging Landgraaf, OCGL

⁴⁰ Archeologie in Limburg 2004

⁴¹ Informatie afkomstig van Dhr. J. Schiffelers, voorzitter heemkundevereniging Landgraaf, OCGL

⁴² Bron: de gemeente atlas van Nederland

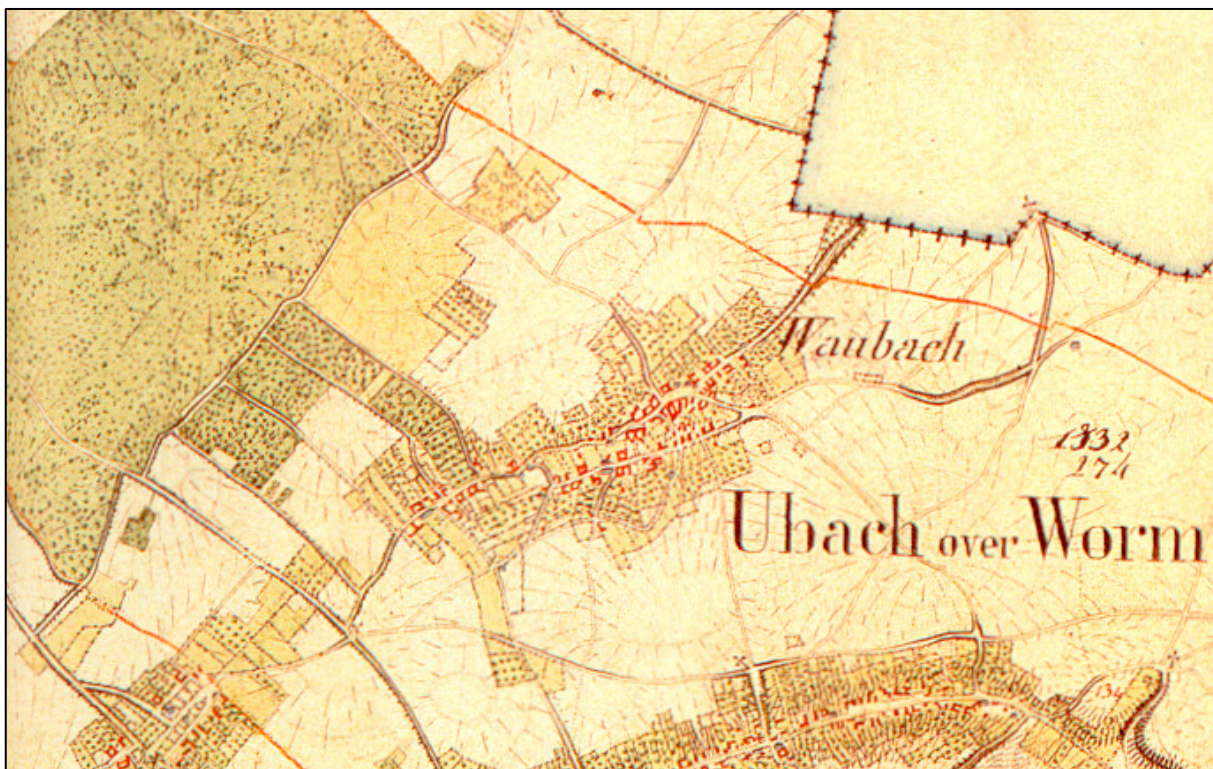
Afbeelding 2: een globale impressie van de onderzoekslocatie op de kadasterkaart uit circa 1800. De grote weg onderaan op de kaart is de huidige Vogelzankweg.⁴³

Afbeelding 3: de onderzoekslocatie op de zogenaamde Ferrariskaart uit circa 1776.

⁴³ Bron: de woonomgeving.nl

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

Afbeelding 4: de onderzoekslocatie op de zogenaamde Tranchotkaart uit circa 1803-1820.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

De onderzoekslocatie maakte lange tijd deel uit van een groter heidegebied. Het heidegebied heeft wel een aantal urnenvelden gehad. In het aansluitende gebied zijn gegevens van de ROB bekend. Een aantal urnenvelden is in de 19^e eeuw vernield door schatgravers. De urnen werden toen op de markt in Aken verkocht. Mogelijk zijn in het onderzoeksgebied ook nog resten aanwezig omdat het redelijk ongeschonden is en dicht tegen de oorspronkelijke heide aan ligt. Het nabij de onderzoekslocatie gelegen Abdissenbosch, dat indertijd groter was, vormde een stuk gemene heide. Bij opgravingen in Schinveld is ook gebleken, dat de Landgraaf later is aangelegd. Daar bleek onder de gracht en in het talud een grafveld te liggen. Wanneer men dat toen geweten had, had men nooit een wal door het grafveld gegraven. Daar had men in die tijd te veel eerbied en angst voor.

4.4 Moderne Tijd

De mijnbouw, die na 1890 opkwam, bracht ingrijpende veranderingen met zich mee, zoals grootschalige industrie, een enorme groei van de bevolking en nieuwe woonwijken in en rond de oude plaatsen. In 1897 kwam de spoorwegverbinding van Heerlen, via Schaesberg, naar Herzogenrade tot stand. Twee grote mijnen werden in Schaesberg gevestigd: de Oranje Nassau II (1904-1971) en de staatsmijn Wilhelmina (1906-1969). Omstreeks 1965 was hun bloei voorbij en werden ze gesloten. De woonwijken Leenhof, het Eikske, Lauradorp en Kakert zijn de meest tastbare herinneringen aan deze periode. Na de sluiting van de mijnen volgde een moeizame herstructurering. Er kwamen nieuwe industriegebieden zoals Strijthagen en Abdissenbosch. Onder het motto 'Van zwart naar groen' werden de oude mijngebouwen met de omliggende terreinen grotendeels afgebroken en geruimd, om plaats te maken voor woonwijken en recreatiegebieden. Ook bleek bestuurlijke vernieuwing noodzakelijk. Deze kreeg in 1982 vorm in de samenvoeging van Nieuwenhagen, Schaesberg en Ubach over Worms tot één nieuwe gemeente: Landgraaf.⁴⁴

Van de aanwezigheid van oude bebouwing is ter plaatse van de onderzoekslocatie niets gebleken. Ook oude historische kaarten zoals de kadastrale kaart 1832, de zogenaamde Ferrariskaart (circa 1776) en de Tranchotkort (Franse legerkaart van 1803 – 1820) geven die indruk niet. Bebouwing heeft er in elk geval de afgelopen 250 jaar op de onderzoekslocatie niet gestaan.⁴⁵ Het gebied tussen de huidige bosrand en de bedrijfsgebouwen op het bedrijventerrein is redelijk ongeschonden gebleven. Na het ontbossen is er vermoedelijk geen sprake geweest van ander gebruik dan agrarisch. Het onderzoeksgebied was in principe dan ook geen gebied dat zich leende voor woonbebouwing. De geraadpleegde kaarten geven aan dat de bebouwing op redelijke afstand is gebleven. Het gebied is in oorsprong waarschijnlijk gebruikt als gemene heide en verder als bosgebied voor hakhout. De aansluitende naam Abdissenbosch verwijst naar boscijndommen van de Abdis van Thorn. Nieuwenhagen lag als een enclave tussen de heerlijkheid Schaesberg (vanaf 1619) en het Thorns Ubach over Worms (van oudsher) dat in die tijd overigens gewoon Waubach heette. De naam Ubach over Worms is van veel latere datum en geeft het verschil aan tussen het Duitse en Nederlandse deel Ubach. Bestuurlijk viel Ubach over Worms onder het Land van Hertogenrade en onder de schepenbank Übach.⁴⁶

De plaatselijke geschiedkundige H. Goossens geeft aan dat er in 1900 in het Abissenbosch slechts twee woningen (zogenaamde hoeven lagen) Deze lagen niet op de onderzoekslocatie. Ook hij geeft aan dat het gebied geen rijke geschiedenis heeft omdat het begroeid was met dennenbomen, eikenhakhout, struwelen, heide en andere wilde gewassen. Ook hij geeft aan dat de huidige Vogelzankweg nooit op die locatie heeft gelegen. Deze vormde toen het verlengde van de Nieuwenhagerweg waarvan een zijweg bekend stond als de Vosseweg. Het was niet meer dan een bosweg of een pad voor karren. De eerste bebouwing in de iets verder gelegen wijk Abdissenbosch ontstond omstreeks 1920. Goossens geeft aan dat bij de Gravenweg omstreeks

⁴⁴ Bron: VVV Landgraaf.

⁴⁵ Informatie afkomstig van Dhr. J. Schiffelers, voorzitter heemkundevereniging Landgraaf, OCGL

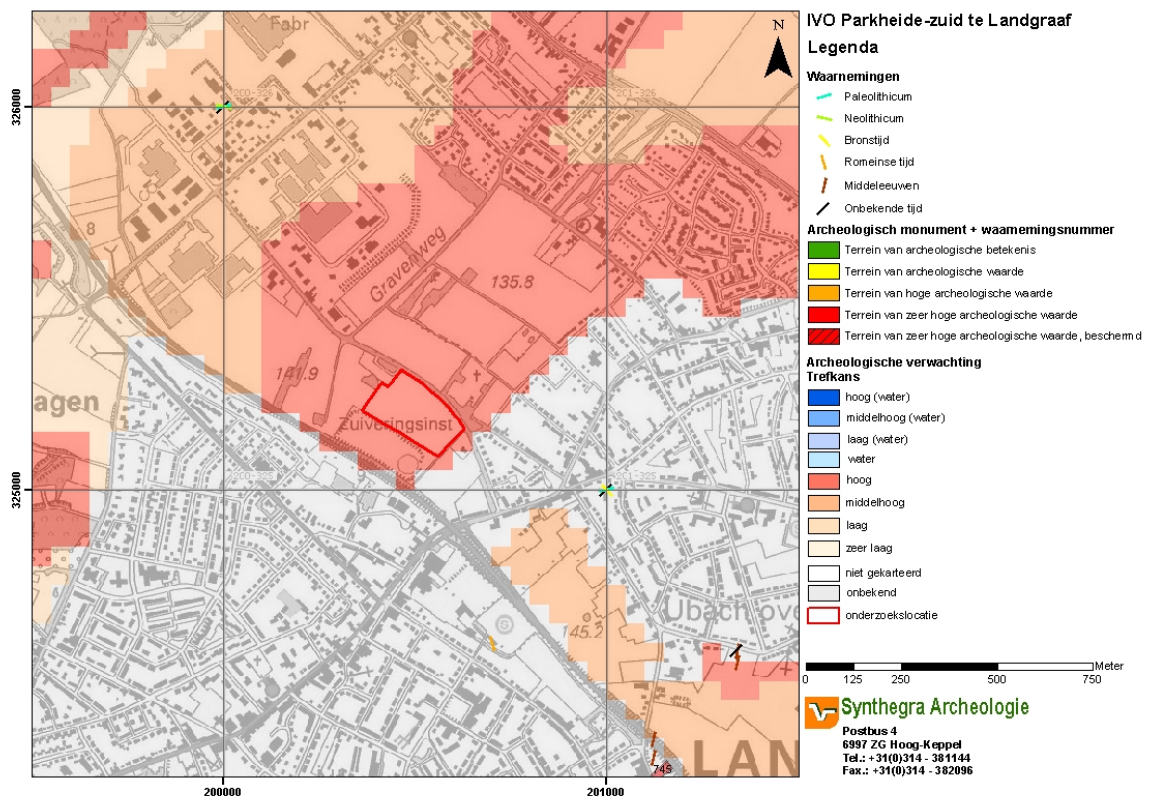
⁴⁶ Informatie afkomstig van Dhr. J. Schiffelers, voorzitter heemkundevereniging Landgraaf, OCGL

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

1900 de oude Landgraaf nog vrij gaaf aanwezig was en ook op de kadastrale kaart uit 1910 de oude landweer nog duidelijk te zien is. Het was een ophoging begroeid met eikenhakhout. Deze heg werd vroeger gevlochten en opgevuld met beplanting met dorens. Overigens had Ubach over Worms zijn eigen landweren. Goossens geeft aan dat het gebied tot in de twintiger jaren van de vorige eeuw gebruikt werd om plaggen te steken, als weidegebied voor schapen en geiten, voor grondstofwinning voor heide- en bezembinders. Er was maar een paar gronden in cultuur gebracht voor koeien. De resterende braakliggende gronden waren overwoekerd met wilde grassoorten.⁴⁷

4.5 De archeologische verwachting

Zoals blijkt uit de IKAW-kaart (afbeelding 5) is de verwachtingswaarde *hoog*. Dit heeft deels te maken met de theoretische bodemgesteldheid. Ook de ligging van de locatie rondom en in een fossiel beekdal draagt bij tot deze verwachtingswaarde.

Afbeelding 5: De IKAW-kaart gecombineerd met de gegevens uit de Archisdatabase: het rode kader duidt de onderzoekslocatie aan. De archeologische verwachting is hoog.

Wat archeologische vondsten rondom de onderzoekslocatie betreft, zijn er in de onmiddellijke omgeving geen vondsten aangetroffen. Het is wel zo dat de plunderingen van grafvelden en urnenvelden en ook de teruggevonden grafheuvels ten zuidoosten van de locatie aangeven, dat de onderzoekslocatie wel in een gebied ligt waar met archeologische vondsten rekening moet worden gehouden. Het is echter niet uit te sluiten dat door ploegen en met name door diepploegen beschadigingen zijn aangebracht.

⁴⁷ Informatie afkomstig van Dhr. J. Schiffelers, voorzitter heemkundevereniging Landgraaf, OCGL

5. Resultaten van het veldwerk

5.1 Toekomstig grondverzet

De locatie zal gebruikt worden ten behoeve van een herontwikkeling. Deze ingrepen hebben tot gevolg dat de grond geroerd wordt waar dat mogelijk nog niet eerder is gebeurd. De gegevens van het bureauonderzoek zijn, waar mogelijk, gebruikt voor het bepalen van het boorpatroon. Hierbij is ook rekening gehouden met de bodemlagen waarin sporen van bewoning aangetroffen kunnen worden.

5.2 Opzet

Het booronderzoek is uitgevoerd op 25 november 2004. Het boorpatroon en de boordiepte zijn afgestemd op het terrein. Om de trefkans te vergroten en een zo groot mogelijke dekking van het terrein te verkrijgen, werd in een driehoeksgrid van 40 m bij 25 m. geboord (zie bijlage 1). In totaal werden met een Edelmanboor met een diameter van 10 cm. negenentwintig boringen tot in de ongeroerde C-horizont uitgevoerd. De boorkernen zijn geclassificeerd volgens het systeem van classificatie van de werkgroep Geo-archeologie en volgens de NEN 5104. Het opgeboorde sediment werd vanwege de textuur en de weersomstandigheden niet gezeefd. In plaats hiervan werd het sediment opengebroken en met de hand doorzocht.⁴⁸

Afbeelding 5: foto van de onderzoekslocatie vanuit het oosten

⁴⁸ Werkgroep Geo-archeologie, 2000

5.3 Resultaten

Het veldonderzoek wijst uit dat er zich op de onderzoekslocatie een zwakzandige leembodem bevindt.⁴⁹ Deze bodem is opgebouwd uit een bruingrijze bouwvoor, een geelbruine E-horizont, een geelbruine B-horizont met hierin een zwakke tot matige kalkaanrijking. Deze kalkaanrijking ligt bovenop de bruingele C-horizont. In de meeste boringen waar een E-horizont en een B-horizont werden aangetroffen, is de overgang vrij diffuus, zodat de werkelijke overgang moeilijk te bepalen is. Enkel de kalkaanrijking is hiervoor kenmerkend. Er moet, gezien de lokale topografie waarschijnlijk ook rekening worden gehouden met erosie. Hiervan werden echter geen sporen aangetroffen. Het is dus aannemelijk dat de (waarschijnlijk recente) bodemvorming ontstond op geërodeerd materiaal.

Tijdens het vooronderzoek kwam naar voren dat er zich op de locatie een radebrikgrond, een bergbrikgrond of een daalbrikgrond zouden bevinden. Het veldwerk kan alleen bevestigen dat er op de onderzoekslocatie in meer of mindere mate een brikgrond aanwezig is. De resultaten laten immers geen verdere differentiatie toe. Zeker is wel dat een daalbrikgrond op de locatie uitgesloten moet worden; er werd in de lageregelegen delen geen recent colluvium aangetroffen. Voorts wijst het vooronderzoek ook uit dat er dicht aan de oppervlakte grof zand en grind kon worden aangetroffen. Ook dit werd bevestigd tijdens het veldonderzoek.

Er werden voorts AC-profielen aangetroffen. Dit was het geval bij boringen 1, 5, 6, 17, 20, 23-27. Bij boring 1 moet de oorzaak gezocht worden bij de aanleg van kuilvoeropslagplaatsen.⁵⁰ De verstoring ter hoogte van boring 5 en 6 is naar alle waarschijnlijkheid door de aanleg van (het fietspad langs) de Vogelzankweg ontstaan. De verstoorde profielen in de overige boringen moeten geassocieerd worden met de aanleg van een rioolbuis dwars over de onderzoekslocatie (ten noordwesten van boring 21-26) en het daarmee gepaard gaande werkverkeer.⁵¹

Wat sporen van menselijke aanwezigheid betreft, zijn er tijdens het veldonderzoek slechts enkele archeologische indicatoren aangetroffen. In boring 3, 4, 7, 8, 12 en 13 werden onder de bouwvoor sporen houtskool aangetroffen. Deze sporen lijken zich te concentreren op de hoogste delen van de onderzoekslocatie. Voorlopig kan hier geen verklaring voor gegeven worden. Er werd geen schervenmateriaal aangetroffen.

Voor en tijdens het veldwerk is contact geweest met dhr. J. Schiffelers. Tijdens zijn bezoek op de onderzoekslocatie gaf hij de plaats aan waar hij dacht dat de landgraaf zich zou situeren. Hij baseert deze hypothese op de waarneming van een "gracht" tijdens de aanleg van het riool aan de overkant van de Vogelzankweg. Ditzelfde riool doorkruist ook de onderzoekslocatie. De resultaten van het booronderzoek kunnen echter de hypothese van dhr. J. Schiffelers niet bevestigen. Het is echter wel mogelijk dat Dhr. Schiffelers de restanten zag van het fossiele beekdal.

Geconcludeerd kan worden dat:

- a. de oorspronkelijke bodemgesteldheid in slechte tot matige toestand verkeert: enerzijds werden AC-profielen waargenomen, anderzijds afgetopte profielen met een brikgrond.
- b. De aangetroffen archeologische indicatoren zich lijken te concentreren op het hoogste punt van de locatie.

⁴⁹ Zie bijlage 2, boorstaten

⁵⁰ Gegevens verkregen via Cauberg-huygen

⁵¹ Gegevens gemeente Landgraaf, graafmelding 04G133329 Vogelzankweg

6. Conclusie

Op basis van de stratigrafie, zoals deze door middel van negenentwintig boringen is vastgesteld, is het terrein te interpreteren als een gebied met een *lage* archeologische verwachting. Het doel van het onderzoek was een antwoord te vinden op de in de inleiding gestelde vragen:

- is de natuurlijke bodem intact?
- Zijn er archeologische waarden aanwezig of kunnen er archeologische waarden aanwezig zijn?
- Wat is de exacte aard en datering van de vindplaats(en)?
- Wat is de te verwachten conserveringsgraad van deze waarden?
- Hebben de uit te voeren werken invloed op het aanwezige bodemarchief?

Het onderzoek wees uit dat de natuurlijke bodem afhankelijk van de locatie in slechte tot matige toestand verkeert. Op de locatie zijn enkele archeologische indicatoren aangetroffen, maar in hoeverre deze terug te voeren zijn naar sporen van menselijke aanwezigheid is vooralsnog niet duidelijk. Mogelijk zijn de indicatoren het gevolg van deponering bij bemesting van de akker. Over de aard en de datering van de eventuele vindplaatsen kan dus evenmin een uitspraak gedaan worden.

De te verwachten conserveringsgraad is, op basis van de stratigrafie, matig. Naar alle waarschijnlijkheid werden eventueel aanwezige archeologische sporen deels geërodeerd. Er bestaat echter wel een gerede kans dat eventueel aanwezige sporen op de hoogst gelegen plaatsen wel goed bewaard zijn. Op deze plaatsen kunnen de uit te voeren werken het archeologisch bodemarchief aantasten. Voor de lager gelegen delen, voor zover ze niet in het fossiele beekdal liggen, is er vanuit archeologisch standpunt geen bezwaar.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

7. Aanbevelingen

Op basis van het IVO kan gesteld worden dat er vanuit archeologisch standpunt mogelijk vervolgacties nodig zijn voor het onderzochte perceel. De aanwezigheid van de archeologische indicatoren legitimeert evenwel geen proefsleuven. Er wordt dan ook aangeraden de toekomstige graafwerken archeologisch te laten begeleiden. Op deze manier worden eventueel aanwezige sporen toch nog op adequate wijze gedocumenteerd. Indien het bevoegde gezag hier niet mee akkoord kan gaan, dan blijft de meldingsplicht, beschreven in de monumentenwet van 1988, onverminderd van kracht.

De randvoorwaarden van het vervolgonderzoek op deze percelen worden in overleg met de provincie bepaald.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

8. Gebruikte Literatuur

- Archis, archeologische inventarisatie Rijksdienst voor het Oudheidkundige Bodemonderzoek, Amersfoort.
- Aubin, H en J.Niessen., 1926: *Gesichtlicher Handatlas der Rheinsprovinz*, z.p.
- Bakker de H. & A.W. Edelman-Vlam, 1976: *De Nederlandse bodem in kleur*, Centrum voor Landbouwpublicaties en Landbouwdocumentatie, Wageningen.
- Bakker de, H. & Schelling, J., 1989: *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland*, Centrum voor Landbouwpublicaties en Landbouwdocumentatie, Wageningen.
- Berendsen, H.J.A., 1996: *De Vorming van het Land*, Van Gorkum, Assen.
- Berendsen, H.J.A., 1997: *Landschappelijk Nederland*, Van Gorkum, Assen.
- Berg van den, M.W., 1989: *Toelichting op kaartblad 59, 60, 61, 62*, Staring Centrum, Wageningen.
- Berg van den, M.W. & J.A.M. ten Cate, 1989: *Geomorfologische kaart blad 59, 60, 61, 62*, Staring Centrum, Wageningen.
- Boeren, P., 1945: *De abdij Rolduc, godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg*, Maastricht.
- Boosten, j., 1950: *de godsdienst der keltten*, Roermond
- Dijk, X.C.C., van 2003: *archeologisch onderzoek plangebied Weert Kampershoek – Noord*, Amsterdam.
- Doorselaer, A, Van., zj. *De Romeinen in Nederland*, in: NAGN, 1, 21-98.
- Es, W.A. van, H. Sarfatij en P.J. Woltering, 1988: *Archeologie in Nederland, de rijkdom van het bodemarchief*. Amsterdam/Amersfoort
- Hartemink, R., 1997: *Archief Hoge Raad van Adel, brievenboek 1896*, Brunssum.
- LGOG, nummer 96, 2004: *Archeologie in Limburg*. De Landgraaf in de Brunssummer- en de Heerlerheide, z.p.
- Mulder E.F.J et al, 2003: *De Ondergrond van Nederland, Wolters Noordhoff*, Groningen/Houten.
- Nouwen, R., 1997: *Tongeren en het land van de Tungri*, Leeuwarden/ Mechelen.
- Renes, J., 1997: *Het krijt/lösslandschap*, Utrecht.
- Roebroeks, W., 1990: *Oermensen in Nederland, de archeologie van de Oude Steentijd*, Amsterdam.
- Schrobden, F.X., 1960: *Ubach over Worms en zijn historische samenhang met Thorns Ubach*, z.p.
- Ubachs, P.J.H., 2000: *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, Maastricht.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Parkheide Zuid te Landgraaf
Kenmerk : TVA/UIT/SAW/174208

Venner, J., *Geschiedenis van Limburg*. Maastricht, 2000.

Willems, W.J.H., 1987: *Romeinse wegen in Limburg*, Utrecht.

Werkgroep Geo-archeologie, 2000. *Randvoorwaarden* voor een beschrijvingssysteem voor aardwetenschappelijke informatie ten behoeve van archeologisch onderzoek, Utrecht.

Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1992: *Grote Historische Provincie Atlas Limburg 1837-1844*, schaal 1:25.000, Groningen.